

Zitierhinweis

Skála, Marek : recension de : Jaroslav Pažout / Tomáš Vilímek / Stanislav Balík / Vít Hloušek / Jiří Kocián, Dějiny Komunistické strany Československa. 4: (1969–1993), Praha : Academia, 2020, dans : Český časopis historický, 2021, 4, p. 959-963, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/b84297dd47834696a32693585aa97409>

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Jiří KOCIAN – Jaroslav PAŽOUT – Tomáš VILÍMEK – Stanislav BALÍK –
Vít HLOUŠEK

Dějiny Komunistické strany Československa IV: (1969–1993) Praha, Academia 2020,
592 s., ISBN 978-80-200-3174-7.

V roce 1921 došlo k secesi v rámci tehdejší Sociálně demokratické strany. Odštěpeným subjektem bylo její radikální křídlo, jehož členové se nazývali komunisté. V Československu tak vznikla Komunistická strana. Nyní, sto let od tohoto rozdělení, nastala také doba, kdy se obě zmíněné strany již nacházejí mimo parlament. Symbolicky se tím působení komunistické strany na území Československa a posléze Českých zemí historizovalo. Je s podivem, že až nyní spatřuje světlo světa první ucelená syntéza dějin této, ve dvacátém století výrazně působící, strany.

Recenzovaná publikace představuje součást dlouhodobého projektu Ústavu soudobých dějin AV ČR: Komunistická strana Československa a bolševismus. Prvním dílem z předpokládané čtyřdílné série je paradoxně svazek čtvrtý, na sledované časové ose dějiny strany poslední. Během následujících tří let se můžeme těšit na zbylé tři svazky. První část přiblíží vývoj, proměny a činnost KSČ jako antisystémové strany v letech 1921–1938/1939, společně se vstupní kapitolou o vývoji komunistického hnutí v letech 1918–1921. Centrem pozornosti druhého svazku bude činnost ilegální KSČ v průběhu nacistické okupace a existence Slovenského státu, posléze i v období lidové demokracie, kdy KSČ obsadila důležité vládní resorty a pronikla do státního aparátu, což přispělo k přípravě a provedení komunistického státního převratu v únoru 1948. Třetí svazek bude detailně zaměřen na KSČ jako na stranu monopolní moci v průběhu padesátých let a následně i na šedesátá léta, jež se nesla ve znamení nárůstu reformního potenciálu. Ten ve výsledku vedl k Pražskému jaru, přičemž součástí bude i počáteční fáze normalizace završena nástupem Husáka do vedení KSČ v dubnu 1969.

To je také počáteční bod svazku čtvrtého, zde recenzovaného. Ten se zabývá obdobím konsolidace režimu v průběhu sedmdesátých let a během osmdesátých let pak erozí celého režimu, vedoucí nejprve k pokusu o reformu a poté k pádu KSČ jako strany monopolní moci. Publikace též sleduje krátké období trvání ČSFR, resp. transformaci a osudy polistopadové České i Slovenské komunistické strany.

Struktura publikace se odvíjí od klíčových témat, vytyčených autorským kolektivem. Těch je celkem pět, konkrétně: a) chronologický vývoj KSČ na pozadí celkového vývoje země, b) organizační struktura KSČ a situace uvnitř strany, c) proměna politického systému ve vztahu ke KSČ, d) KSČ a společnost, e) zahraničně politický rámec existence KSČ a její politiky. Tato témata se opakují v rámci celé syntézy. První nepoměrně rozsáhlejší blok textu je časově ohraničen zhruba dubnem roku 1969 až listopadem/prosincem 1989. Druhý, svým způsobem dodatkový blok, se zabývá osudem KSČ a její transformací po ztrátě hegemoniálního postavení až do rozdělení Československa. Tyto dvě části doplňuje rozsáhlá příloha, zahrnující seznam tabulek, seznam použitých zkratk, jmenný rejstřík, prameny a literatura, anglické shrnutí, seznam a zdroje obrazové přílohy a konečně obrazová příloha.

Úvodní slovo Jiřího Kociana dává čtenáři hned v počátku na srozuměnou, že střízlivé a pokud možno objektivní hodnocení komunistické minulosti je základní myšlenkou celého projektu. Na do jisté míry pozitivistickém ladění autorů nelze spatřovat nic negativního, a to především ve světle vývoje soudobých dějin v posledních třiceti letech. Po období zaplňování bílých míst Československých dějin v devadesátých letech minulého století¹ se nejen žurnalistika stácela k antikomunistickým narativům, často obsahující dichotomii „my a oni“. V průběhu devadesátých let se ale počínala rodit, a stále má své místo, i realističtější interpretace minulosti, která dává větší prostor k vyjádření dobovým aktérům.²

Tento přístup vedl k vykreslování dějinných zkušností jako mnohvrstevnaté reality. Strípky poznání nejnovějších dějin přidávala i další odvětví historických věd, jako například hospodářské dějiny.³ Mimo tento, dalo by se říci realistický směr, se v poslední době profiluje (paradigmaty studenovélečné historiografie řečeno) narativ revizionistický reprezentovaný Michalem Pullmanem.⁴ Počáteční působení strany sice již před čtyřiceti léty zmapoval Jaques Rupnik, nicméně jeho analýza prvních desetiletí Komunistické strany odpovídá pramennou základnou a použitými zdroji době svého vzniku.⁵

Recenzovaná kniha jako součást celkového zpracování dějin strany se již může pyšnit zcela komplexním vyčtením pramenného materiálu. Jaroslav Pažout a Tomáš Vilímek, autoři prvního bloku, opírají svoji argumentaci o ohromující množství archivního materiálu a literatury. Dá se říct, že v případě „normalizačních“ kapitol bylo vyčerpáno celé spektrum zdrojů. Ty zahrnují archivní výzkum, který se však neomezoval pouze na Národní archiv, ale také na Archiv bezpečnostních složek i archivy zahraniční (německý a slovenský), archivy podnikové a resortní. Často používaným pramenem jsou vnitrostranické informace či zápisy z jednání ÚV KSČ, které perfektně dokreslují atmosféru v nejvyšších patrech strany.

Díky těmto vhlédům do skutečných, nikoli v krkolomném normalizačním jazyce kaširovaných promluv nejvyšších aktérů, získává čtenář obraz o skutečném fungování Komunistické strany. Mnohdy tak lze nabýt dojmu, že v historickém období, nazývaném normalizace, nešlo o dobro lidu, odvrácení hrozby imperialistů a už vůbec ne o ideologii. Jedinou motivací se zdá být – mnohdy na výsost individualistické – subjektivní uspokojení jednotlivce. Vnitřní stranické informace podávají výpověď o chování jednotlivců v rámci

1 Míním tím především aktivitu Viléma Prečana, jednoho ze zakladatelů ÚSD AV ČR, či Karla Kaplana, který se po revoluci roku 1989 nepřehlédnutelnou měrou podílel na zaplňování bílých míst československých soudobých dějin.

2 Miroslav VANĚK, *Obyčejní lidé--?: Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*, Praha 2009, 3 sv.

3 V tomto směru nelze nezmínit ucelenou dvousvazkovou syntézu hospodářských dějin Československa od Václava Průchy: Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, Brno 2009, 2 sv.

4 Takovou kategorizaci si vypůjčuji od Miloše Havelky, který se tímto způsobem vyjadřuje o Pullmanových interpretacích v souboru statí: *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu* zmiňuje ve své recenzní studii pro časopis Soudobé dějiny. Miloš HAVELKA, *Ideologická kritika ideologické kritiky normalizace*, Soudobé dějiny 25, č. 1, 2018, s. 229–243.

5 Jacques RUPNIK, *Histoire du parti communiste tchécoslovaque*, Paris 1981, česky: *Dějiny Komunistické strany Československa: Od počátků do převzetí moci*, Praha 2002.

určitého kolektivu, v tomto případě ÚV KSČ. Motivace jeho členů jsou mnohdy podmíněny setrváním na určitém postu či postupu výše. Taková tendence v konečném důsledku postupovala celou stranu od těch nejnižších, kandidátských pozic až na vrchol. Samostatným zdrojem informací jsou opoziční písemnosti. Nejde jen o známá díla opozičních intelektuálů, ale také o letáky, dopisy nebo deníky a memoáry. Atmosféru doby dokresluje oficiální tisk. Akce mocenského centra jsou sledovatelné též na bázi normativních pramenů.

Z posledního jmenovaného okruhu pramenů vyplývá, že většina reform, diskutovaných v průběhu roku 1968, nevstoupila v platnost. De facto se tehdy jednalo o vcelku neformální, nikoli normativní, demokratizaci. Tím byly usnadněny následné autoritářské kroky normalizačního (personálně se stále prolínajícího s polednovým) vedení. Jako překážka těmto procesům tak stál pouze, až na několik jednotlivců v rámci ÚV, vnější odpor veřejnosti, a ten byl vcelku rychle zlomen.

Jak již bylo naznačeno, vnitřní dění ve straně se vyznačovalo poněkud větší diferenciací, než jak se mohlo zdát při pohledu zvenčí. Vedle liberálů, respektive reformistů, byly ve straně v prvních letech normalizace další proudy, konkrétně konzervativci kolem Vasilu Biřáka, levicoví sektáři kolem Josefa Jodase nebo pragmatici v čele s Gustávem Husákem. Pažoutem jsou akcentovány probíhající změny na vedoucích pozicích v rámci strany. Především čistkám se Pažout věnuje velice pečlivě až obsírně. Dobu do voleb 1971 chápou autoři jako období stabilizace režimu, dá se říci skutečnou normalizaci v pravém slova smyslu. Zásadní jev tohoto období představují čistky a rapidní úbytek straníků. Ten měl být dle naplánovaných ukazatelů opět doplněn na předlednovou úroveň během následujícího desetiletí.

Na dobu po volbách 1971 lze nazírat jako na konsolidační éru. Ačkoli je normalizační období obvykle popisováno jako šedé a společensky nehybné, při bližším pohledu se tato premisa nezakládá na skutečnosti. Nelze zmínit veškerá témata, která autoři analyzovali v jím svěřeném prostoru, jedná se o širokou škálu motivů provázejících nejen stranickou každodennost, ale také vztah KSČ a většinové společnosti. Ten determinovala hospodářská situace. Jedním z motivů je tak stále se opakující problematika zdražování, která vyvolávala mezi obyvateli vzpomínky na měnovou reformu. S hospodářskou stagnací z poloviny sedmdesátých let tak koreloval zvyšující se počet stížností, jež lze považovat zaprvé za dobový fenomén, ale také za jeden z hlavních komunikačních kanálů mezi stranou a společností.

Podobné procesy byly pozorovatelné i v rámci strany, kdy tlak řadového členstva občas vyústil v drobnou změnu. Zajímavé je i zohlednění vlivu mezinárodního komunistického hnutí na život strany či mezinárodně politické situace, především pak konec détente a invaze do Afghánistánu. Výraznou součástí života strany se později stalo též potýkání s lidskoprávní opozicí, ale také s principiálním odporem „běžných“ lidí. Autoři ukazují, že na nižších úrovních stranické organizace se vyskytly případy sympatií s Chartou 77. Stranická disciplína pokulhávala i v případě všudypřítomné hospodářské kriminality, kterou mnohdy přehlížely i kontrolní orgány hospodářských organizací. Byli do ní zapojeni straničtí činitelé na různých úrovních. To v konečném důsledku narušuje vnímání KSČ jako disciplinované monolitické organizace.

Zhoršující se životní úroveň na konci sedmdesátých let a v průběhu let osmdesátých narušila křehký konsenzus s většinovým obyvatelstvem. Autoři tak vykreslují vztah

společnosti a strany, který se od období čístecké a relativně úspěšné pětiletky v první polovině sedmdesátých let proměňoval až k listopadovým událostem. Relativní klid, respektive hraná loajalita, jak ji popisují například Milan Šimečka či Václav Havel,⁶ se změnila v iritaci režimem, kterou bylo nutné z hlediska strany řešit. Reforma však nebyla dlouho na pořadu dne.

Strašák roku 1968 obcházel normalizační vedení po celou dobu jeho existence. Tento problém byl umocněn i skutečností, že většina ÚV byla v tomtéž personálním složení od sedmdesátých let. Impulz musel přijít ze Sovětského svazu, a i přesto byla aplikace reformy velice těžkopádná. Závěrečná éra existence socialistického Československa se tak nesla ve znamení perestrojky. Během období, kdy režim už nebyl schopen poskytovat ani relativní sociální pohodlí a v očích většiny postrádal jakoukoli legitimitu, vyzrála situace na konec normalizačního systému. K tomu také došlo ve zrychleném čase dějin listopadu roku 1989.

Na tyto události navazují politologové a historici zároveň, Stanislav Balík a Vít Hloušek. Ti zpracovali krátký závěr existence komunistické strany v Československu. Během pouhých tří preporevolučních let bylo uspořádáno neuvěřitelných sedm sjezdů, a tak se i toto období vyznačuje určitou periodizací. Prvním časovým úsekem je kolaps mocenského postavení strany, jehož zárodky lze vysledovat již v průběhu přestavby, a plně se projevuje na konci roku 1989. Na počátku roku 1990 došlo ke krátké etapě ohrožení. V tomto období přišla od strany směrem k veřejnosti jediná omluva a přehodnocení jejího minulého působení. Po letních volbách roku 1990, kdy již bylo jasné, že k žádnému násilnému či normativně definitivnímu konci strany nedojde, nastalo třetí období. V tom se Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM) stala běžnou součástí politického prostředí. Toto období lze považovat za ukončené až nyní, kdy se KSČM stala mimoparlamentní stranou. Autoři zdůrazňují, že KSČM byla spolu s Ruskou komunistickou stranou jedinou v regionu, která se nepřejmenovala a své identity z minulosti se nezřekla. To kontrastuje se Slovenskou komunistickou stranou, která po revoluci prošla demokratizační transformací, jež ji však přesto s příchodem nového milénia nezachránila od zániku.

Balík s Hlouškem zakládají svoji část knihy spíše než na pramenech na již vydané literatuře. Je sice pravda, že se autoři snažili vytěžit maximální možné množství materiálu, k čemuž jako důkaz slouží jejich rozbory dobového tisku a dostupných dokumentů, vydávaných komunistickou stranou. Nevyčtený, avšak všudypřítomný je problém s velice komplikovanou dostupností archivního materiálu pro léta následující po roce 1989. Nicméně uspořádání informací v přehledném celku poslouží, do doby, kdy bude možný hlubší archivní výzkum, jako potřebný odrazový můstek pro prohloubení poznání nejnovějších dějin strany.

Po formální stránce je publikace zpracována velice pečlivě, nalezené chyby lze považovat spíše za marginální či vzniklé redakčním přepracováním textů do tisku. Například dvojaké citování téhož odstavce (s. 444 pod čarou a na s. 478 v textu). Jak již bylo naznačeno, autoři se nepouští do metodologického přehodnocování či vyhraněných narativů, předkládají události minulé tak, jak o nich vypovídají prameny. S tím souvisí i použitý jazyk. Vzletné fráze o obrazech nahrazuje v této publikaci srozumitelná a jasná argumentace. Prakticky

6 Milan ŠIMEČKA, *Obnovení pořádku*, Brno 1990; Václav HAVEL, *Moc bezmocných*, Praha 1990.

tak není možné s autory o čemkoli polemizovat, interpretace v knize ustupuje argumentaci pramenů. Ta je často podepřena nikoli jediným pramenem, ale informacemi z více zdrojů.

Dějiny Komunistické strany Československa IV. tak představují jeden ze základních stavebních kamenů moderního historického výzkumu. Nejednomu historikovi ušetří čas, který by jinak trávil základním výzkumem v archivech. Z kvalit prvního dílu tak lze vyvozovat, že se historická obec může v následujících letech těšit na dokončení monumentální syntézy dějin Komunistické strany.

Marek Skála

Jan RYCHLÍK

Československo v období socialismu 1945–1989

Praha, Vyšehrad 2020, 415 s., ISBN 978-80-7601-334-6.

Syntetických nebo přehledových prací týkajících se dějin poválečného Československa se v posledních letech objevilo několik.¹ Výrazné místo mezi nimi zaujímá obsáhlá syntéza z pera znalce zejména česko-slovenských vztahů, odborníka na dějiny Ukrajiny a Balkánu, Jana Rychlíka. Autor si téma vymezil snad poněkud svérázně: zahrnul do něj sice i poválečnou tzv. Třetí republiku 1945–1948, líčení však ukončil volbou Václava Havla prezidentem na konci roku 1989 a následující trojletí československého porevolučního postupného rozchodu se socialismem i se Slováky již nechal zcela stranou pozornosti. Rychlík slovenskou problematiku ve výkladu cíleně vynechal a odkázal na své syntetické zpracování tohoto tématu.² Předložená práce, vycházející z autorových vysokoškolských přednášek, je deklarována jako produkt základního výzkumu: „Mým úmyslem při psaní této knihy bylo jít pokud možno ‚ad fontes‘ a vycházet primárně z původního archivního materiálu a dobového tisku.“ Ovšem: „V některých případech jsem oproti svému původnímu záměru musel vycházet z tzv. druhostupňových pramenů, tj. z odborné literatury“ (s. 11).

Právě literatuře, nikoliv však charakteristice použitých archivních pramenů věnoval autor poměrně rozsáhlou, nesporně cennou, úvodní kapitolu. Zde vytýčil také koncepci této syntézy. Jeho záměrem bylo ukázat, „jak se idea socialismu a komunismu vyvíjela od ideálu, který se zdál zcela reálný a o němž miliony lidí věřily, že má vědecký základ, k přesvědčení, že jde o nereálnou utopii“ (s. 33). Problémem je, že autor vůbec nereflektuje skutečnost, že „socialismus“ byl v poválečné Evropě skloňován prakticky úplně všude... ovšem různí politikové a ekonomové či publicisté si pod ním představovali velmi rozdílné společenské systémy – většinou diametrálně odlišné od konceptu socialistické diktatury, prosazované Sovětským svazem na území jím mocensky ovládaném. Autor se ani nevyjadřuje k tomu,

1 Především Jindřich DEJMEK a kol., *Československo. Dějiny státu*, Praha 2018. Soudím, že by v této souvislosti měla být připomenuta též kniha Jan KŘEN, *Čtvrt století střední Evropy. Visegrádské země v globálním příběhu let 1992–2017*, Praha 2019, navazující na klasickou, pro téma zásadní, Rychlíkem nicméně „přehlédnutou“ práci téhož autora: Jan KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005.

2 Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*, Praha 2012.